

Тема 4: Проблема наукового пізнання. Поняття методу у психологічній науці.

1. Основні характеристики наукового пізнання, його типи та методи.
2. Поняття методу у психологічній науці.
3. Методологія, метод, методика.

***Основні поняття:** пізнання, гносеологія, чуттєве пізнання, філософське пізнання, онтологія, наукове пізнання, метод, науковий метод, емпіричні та теоретичні методи, методологія, методика.*

1. Пізнання — це сукупність процесів, процедур і методів набуття знань про явища і закономірності об'єктивного світу. **Пізнання** — це вища форма відображення об'єктивної дійсності, процес вироблення дійсних знань. Спочатку пізнання було однією із сторін практичної діяльності людей, поступово в ході історичного розвитку людства пізнання стало особливою діяльністю. У пізнанні виділяють два рівні: чуттєве пізнання, здійснюється за допомогою відчуття, сприйняття, уявлення (сенсуалізм), і раціональне пізнання, що протікає в поняттях, думках, висновках і фіксується в теоріях (раціоналізм). Розрізняють також буденне, художнє і наукове пізнання, а в рамках останнього — пізнання природи і пізнання суспільства. Різні сторони процесу пізнання досліджуються рядом спеціальних наук: когнітивною психологією, історією науки, соціологією науки тощо. Загальне вчення про пізнання дає філософська теорія пізнання (гносеологія).

Пізнання не обмежене сферою науки, кожній формі суспільної свідомості: науці, філософії, міфології, політиці, релігії тощо — відповідають свої специфічні форми знання, але на відміну від всіх форм знання наукове пізнання — це процес отримання об'єктивного, дійсного знання, спрямованого на віддзеркалення закономірностей дійсності. Наукове пізнання має трояке завдання і пов'язано з описом, поясненням і прогнозом процесів і явищ дійсності.

Початкову структуру пізнання представляє суб'єктно-об'єктне відношення, де питання про можливість адекватного відтворення суб'єктом сутнісних характеристик об'єкта (проблема істини) є центральною темою

гносеології. Залежно від рішення цього питання у філософії виділяються позиції пізнавального оптимізму, скептицизму і агностицизму.

Існує декілька типів пізнання:

- *міфологічне*

тип пізнання характерний для первісної культури (тип цілісного дотеоретичного пояснення дійсності за допомогою чуттєво — наочних образів надприродних істот, легендарних героїв, які для носія міфологічного пізнання предстають реальними учасниками його повсякденного життя). Міфологічне пізнання характеризується *персоніфікацією, уособленням складних понять в образах богів і антропоморфізмом*.

- *релігійне*

об'єктом релігійного пізнання в монотеїстичних релігіях, тобто в *іудаїзмі, християнстві і ісламі*, є Бог, який проявляє себе як Суб'єкт, Особа. Акт релігійного пізнання, або акт віри, має *персонально-діалогічний характер*. Ціль релігійного пізнання в монотеїзмі — не створення або уточнення системи уявлень про Бога, а порятунок людини, для якої відкриття буття Бога одночасно виявляється актом самовідкриття, самопізнання і формує в її свідомості вимогу етичного оновлення.

- *філософське*

філософське пізнання є особливий тип цілісного пізнання світу. Специфікою філософського пізнання є прагнення вийти за межі фрагментарної дійсності і знайти фундаментальні принципи і основи буття, визначити місце людини в ньому. Філософське пізнання засноване на певних світоглядних передумовах. У його склад входять: *гносеологія, онтологія*.

В процесі філософського пізнання суб'єкт прагне не тільки зрозуміти буття і місце людини в ньому, але і показати, якими вони повинні бути, тобто прагне створити ідеал.

- *чуттєве*

для характеристики цього типу пізнання допустимо привести слова з книги Буття «Пізнав Адам Єву, і народила Єва сина».

- *наукове*

Наукове пізнання - це дослідження, характерне своїми особливими цілями й завданнями, методами отримання і перевірки нових знань. Воно покликане прокладати шлях практиці, надавати теоретичні основи для вирішення практичних проблем. Рушійною силою пізнання є практика, вона дає науці фактичний матеріал, який потребує теоретичного осмислення та обґрунтування, що створює надійну основу розуміння сутності явищ об'єктивної дійсності. Шлях пізнання визначається від живого споглядання до абстрактного мислення і від останнього - до практики. Це є головною функцією наукової діяльності.

Головними етапами наукового дослідження є:

- виникнення ідеї, формулювання теми;
- формування мети та завдань дослідження;
- висунення гіпотези, теоретичні дослідження;
- проведення експерименту, узагальнення наукових фактів і результатів;
- аналіз та оформлення наукових досліджень;
- впровадження та визначення ефективності наукових досліджень.

2. Під методом розуміють сукупність прийомів, способів, регулятивних принципів пізнавальної діяльності, що забезпечують «вірний шлях до цілі», тобто до об'єктивного знання. Відповідність, доцільність дії поставленій цілі є тим вихідним значенням методу в широкому сенсі – як «шляху до цілі», що нерідко перекривається розумінням його як в якості характеристики операціонального аспекту дії (спосіб, прийом і т.д.).

Метод (в широкому розумінні) – це шлях пізнання, що базується на певній сукупності отриманих раніше загальних знань (принципів).

Метод (у вузькому значенні слова) являє собою реалізацію певного пізнавального ставлення до дійсності, що вивчається, що спрямовує організацію дослідження і передбачає використання відповідних прийомів і процедур дослідження.

Метод перебуває в нерозривній єдності з теорією: будь-яка система об'єктивного знання може стати методом. По суті метод – це перевірена

практикою теорія, спрямована на практику дослідження, будь-який закон науки, будучи пізнаним, виступає і як принцип і як метод пізнання. В цьому сенсі правомірно говорити про метод як теорію в дії.

Наукове пізнання відзначається своєю упорядкованістю завдяки тому, що вчені використовують методи наукового пізнання, своєрідні дороговкази у складному лабіринті осягнення дійсності. Кожен метод включає в себе сукупність засобів, що поєднуються певними регулятивними принципами.

Класифікуючи методи за ступенем їх загальності, як правило, виділяють такі групи методів: всезагальні методи (діалектика і метафізика); загальні методи; спеціальні методи, які застосовуються в окремих науках (скажімо, лише в біології). Розрізняють також ті наукові методи, до яких вдаються на емпіричному рівні пізнання, і методи теоретичного осмислення дійсності.

Методи емпіричного рівня пізнання (вимірювання, порівняння, спостереження, експеримент) дають можливість накопичити емпіричні дані, факти, аналіз яких дає можливість продукувати понятійне знання.

Здобутий з допомогою емпіричних методів пізнання матеріал, факти обробляються, результатом чого є справжнє теоретичне знання. При цьому вдаються до теоретичних методів пізнання — абстрагування й узагальнення, аналізу і синтезу, індукції і дедукції та інших методів продукування понятійного знання.

Методи наукових досліджень - це ті прийоми та засоби, за допомогою яких вчені одержують достовірні відомості, що використовуються далі для побудови наукових теорій та вироблення практичних рекомендацій. Сила науки багато в чому залежить від досконалості методів дослідження, від того наскільки вони валідні і надійні, як швидко і ефективно дана галузь знань здатна сприйняти і використовувати у себе все нове, що з'являється в методах інших наук.

Метод - це спосіб, шлях вивчення об'єктивної дійсності, пізнання істини. Від методу, від способу дії залежить вся серйозність дослідження.

В залежності від того, хто і з якими цілями користується методами психології, доцільно розрізняти методи власне наукового дослідження і методи,

що безпосередньо застосовуються в практиці. Методи можуть бути більш загальними і більш конкретними. У всіх випадках методи психології, як і методи інших наук, явно чи приховано відображають ті загальні філософські позиції, з яких проводиться дослідження.

Вивчення психічних явищ можливе тільки на основі методу пізнання, що спирається на об'єктивні закони, що існують незалежно від свідомості і волі людей. Методи психології мають на меті не тільки фіксувати факти, а й пояснювати, розкривати їх сутність. І це цілком закономірно. Адже форма предметів і явищ не збігається з їх змістом. Але ця вимога не завжди може бути виконано за допомогою одного методу і тому при вивченні психічних явищ звичайно використовуються різні методи, взаємодоповнюючі один одного

Своєрідність психічних явищ полягає в тому, що вони, як такі, недоступні безпосередньому спостереженню. Наприклад, відчуття і думки побачити не можна. Тому і спостерігати за ними доводиться опосередковано. При цьому ключ до пізнання людини дають її практичні справи і вчинки.

Узагальнення відомостей, отриманих при вивченні однієї особистості в різних видах діяльності, буде розкривати психологічну сутність цієї особистості. В цьому проявляється один з основних принципів психології - єдність особистості та діяльності.

Оскільки свідомість людини є історична категорія, а особистість є продуктом того суспільства, в якому вона формувалася, методи психологічного дослідження повинні бути націлені і на виявлення соціальних впливів на психіку людини. Не можна, наприклад, зрозуміти властивості особистості працівника, не зіставивши їх з соціальними умовами формування. У цьому виявляється другий основний принцип психології - соціальна обумовленість психіки людини.

Методи психології спрямовані на вивчення психічних явищ у розвитку і зміні. При цьому вивчаються розвиток і зміна психіки в історії тваринного світу, в історії людства, при вікових особливостях, під впливом вправлення, навчання та виховання, в результаті несприятливих впливів зовнішнього середовища, внаслідок захворювань.

Кожен з цих аспектів вивчення психіки спирається на свої конкретні методи. Вкрай важливо, щоб той чи інший застосовуваний метод був підпорядкований вирішуваному питанню, адекватний йому. Перш за все, уточнюються задачі, питання, що підлягають вивченню, мета, яка повинна бути досягнута, а потім відповідно до цього вибирається конкретний і доступний метод.

3. Одним із засобів розв'язання складних завдань психології є методологічне обґрунтування її досліджень, бо від якості, вмотивованості та достовірності рекомендацій значною мірою залежить зміст, організація і результат психологічного процесу. В словниках та енциклопедіях переважно дається визначення методології як вчення про метод.

Термін «методологія» грецького походження і означає «вчення про метод» або «теорія методу». ***Методологія** – система принципів і засобів організації та побудови теоретичної й практичної діяльності, а також вчення про цю систему.* Методологія займається вивченням методів і принципів пізнання.

Науковий термін «методологія» несе широке й вузьке смислове навантаження. В широкому значенні – це філософська вихідна позиція наукового пізнання, загальна для всіх наукових дисциплін. Універсальною науковою методологією є філософія, що вивчає закони розвитку природи, суспільства та мислення. «Методологія» у вузькому значенні – це теорія наукового пізнання в конкретних наукових дисциплінах, у психології зокрема. Методологія дослідження психологічних проблем вирішує насамперед стратегічні проблеми і включає в себе принципи й методи пізнання в психологічній теорії та практиці.

Предметом методології дослідження проблем психології є процес цього дослідження, а результатом – система правил, рекомендацій щодо його проведення. Під час вивчення процесу пізнання психологічної дійсності акцентується увага на методах дослідження психологічних проблем, їхніх особливостях та взаємозв'язках, співвідношеннях якісних та кількісних характеристик, змістових і формалізованих методів, наукових фактів і гіпотез,

на типах і рівнях досліджень, методологічних проблемах прогнозування розвитку теорії та практики тощо.

Враховуючи вищесказане, можна виділити по крайній мірі два розуміння методології: як представлене при рефлексії теорії пізнання розуміння методу в широкому сенсі і як вчення про систему методів (у вузькому значенні, за допомогою яких в рамках психології в ході теоретичного чи теоретико-емпіричного дослідження перевіряється правдивість (істинність) теорії (чи теоретичної гіпотези).

Таким чином, в методології психології повинно бути представлене як загально філософське уявлення про метод і зв'язки його з принципами пізнання, так і більш детально розроблене в методології науки розуміння методів як системи дослідницьких способів відношення до досліджуваної дійсності.

Оскільки метод пов'язаний з використанням попередніх знань, методологія може поділятися на дві частини: вчення про вихідні основи (принципи) пізнання і вчення про способи і прийоми дослідження, що базуються на цих основах.

У вченні про філософські основи пізнання аналізуються і оцінюються ті філософські уявлення і погляди, на які дослідник опирається в процесі пізнання. Тому, ця частина методології безпосередньо пов'язана з філософією, світоглядом, апіорним прийняттям деяких посилянь. У вченні про способи і прийоми дослідження розглядаються загальні сторони конкретних методів пізнання, що складають загальну методику дослідження.

В цьому визначенні зняті крайнощі розуміння методології як виключно філософсько-світоглядної основи пізнання чи тільки набору технічних засобів, прийомів, процедур дослідження.

Так, говорячи про методологію, ми маємо на увазі особливу форм рефлексії, самосвідомості науки (особливий вид знань про наукове знання), що включає в себе аналіз передумов і основ наукового пізнання (перш за все філософсько-світоглядних), методів, способів організації пізнавальної діяльності; виявлення зовнішніх і внутрішніх детермінант процесу пізнання,

його структури, критичну оцінку отриманих наукою знань, визначення історично конкретних меж наукового пізнання при даному способі організації. Стосовно конкретної науки методологічний аналіз включає також відповіді на питання про предмет науки, в тому числі про критерії, що обмежують її предмет від предметів суміжних наук, про основні методи даної науки, про побудову її концептуального апарату. До методології також відноситься аналіз використовуваних в науці пояснювальних принципів, її зв'язок з іншими науками, критична оцінка отриманих результатів, загальна оцінка рівня і перспектив розвитку даної науки, та ряд інших питань.

Термін «метод» походить від грецького *metodos*, що означає «шлях дослідження, теорія, вчення». **Метод** – це засіб досягнення будь-якої мети, вирішення конкретного завдання; сукупність прийомів або операцій практичного чи теоретичного засвоєння (пізнання) дійсності. В педагогіці під поняттям «науковий метод» розуміють систему основних підходів і засобів дослідження, що відповідають предмету і завданням цієї науки.

Відповідно, терміном **«методика»** необхідно позначити конкретні принципи, форми та засоби використання методів, за допомогою яких здійснюється більш глибоке пізнання різноманітних психологічних проблем та їх розв'язання.

В порівнянні з методологією методика вирішує тактичні проблеми – розробляє певні алгоритми дослідницької діяльності в конкретних умовах, з конкретним психологічним об'єктом, використовуючи певну систему засобів, тощо.

Вона містить опис сукупності методів, системи прийомів і засобів, що застосовуються для дослідження різних виховних явищ. Методика відповідає на запитання: «Як, яким способом організувати та провести дослідження?» її основна функція – організація самої дослідницької діяльності.

Тому вона повинна мати такі характеристики: правильність, обґрунтованість, економічність, оптимальність, контроль за дослідницькою маніпуляцією та за дотриманням умов і правил проведення наукових пошуків, ведення документації, таблиць тощо.

Література:

Основна:

1. Квинн В. Прикладная психология. – СПб: Издательство «Питер», 2000. – 560 с.
2. Константинов В.В. Методологические основы психологии. Завтра экзамен. – СПб.: Питер, 2010. – 240с.
3. Корнилова Т.В., Смирнов С.Д. Методологические основы психологии. – СПб.: Питер, 2006. – 320с.
4. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф. Ломов. – М.: Наука, 1984. – 446 с.
5. М'ясоїд П.А. Загальна психологія: Навч. Посіб. – 3-тє вид., випр. – К.: Вища шк., 2004. – 487с.
6. Петровский А.В., Ярошевский М.Г. Теоретическая психология: Учеб. пособие для студ. психол. фак. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 496с.

Додаткова:

1. Кохановский В. П. и др. Основы философии науки. М.: Феникс, 2007. 608 с
2. Лубовский Д.В. Введение в методологические основы психологи: Учеб. Пособие. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж, 2005. – 224с.
3. Морозов, А.В. Деловая психология курс лекций А.В.Морозов - СПб. Издательство Союз , 2002 576 с.
4. Сапогова Е.Е. Задачи по общей психологии: Учебное пособие для вузов. – М.: Аспект Пресс, 2001., 447с.
5. Тертель А. Л. Психология в вопросах и ответах: учеб. пособие. - М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. - 176 с.